

ІНТЕГРАЦІЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В НАЦІОНАЛЬНУ СИСТЕМУ СЕРЕДНЬОЇ ЗАГАЛЬНОЇ ОСВІТИ

О.Р.Фрасинюк

(аспірант, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова)

В статье раскрыты особенности интеграции гендерного подхода в национальную систему среднего образования. Конкретизированы причины, сдерживающие данный процесс. Намечены задачи, способствующие созданию необходимых условий для осуществления гендерного воспитания учащихся.

The article describes the features of a gender's mainstreaming into the national system of secondary education. The reasons for holding back the process have been specified. The problems creating the conditions, necessary for the implementation of gender education of students, have been targeted.

Інтеграція гендерного підходу в національну систему загальної середньої освіти на сучасному етапі є вкрай необхідною, оскільки гендерна збалансованість в українському суспільстві виступає одним із індикаторів його визнання як розвинутої держави, що стоїть перед європейським вибором. Тому вже зараз актуалізується необхідність забезпечення гендерної рівності в нашому суспільстві, що вимагає нового світогляду, відповідно до якого стереотипне сприйняття жінок і чоловіків має бути замінене ідеєю розвитку їхнього особистісного потенціалу. Інтеграція гендерного підходу в сучасну середню освіту надасть реальну можливість випускникам шкіл з повагою ставитися до розкриття свого особистісного потенціалу і визнання рівноправної його реалізації іншою особою, незалежно від статі.

Водночас, незважаючи на розпочаті інноваційні перетворення в галузі демократизації й гуманізації національної системи освіти, питання інтеграції гендерного підходу в загальноосвітню школу ще й досі не знайшло свого належного науково-теоретичного обґрунтування та відповідного методичного забезпечення. Це пояснюється недостатнім мотивуванням самих концептуальних завдань гендерного підходу як нової методології наукових досліджень у галузі психології і педагогіки вищої школи, а також інерційністю ідей застарілої парадигми професійного виховання психолого-педагогічних кадрів для сучасної освітньої галузі, в межах якої було розроблено чинні навчальні плани і програми. Подолання означеної суперечності сприяють праці з гендерної проблематики, зокрема ті, що розкривають методологію і сутність гендерного підходу, шляхи, умови і засоби його інтеграції у середні навчальні заклади національної системи освіти.

На стику ХХ–ХХІ тисячоліть в Україні значно активізувалися дослідження з теорії та методології гендеру (В. Агеєв, І. Горошко, В. Довженко, Г. Лактіонова, Л. Лобанова, Л. Міщик, С. Оксамитна, М. Скорик, Л. Смоляр); упровадження принципів гендерної рівності й демократії у сферу освітнього простору сучасної вищої школи (Н. Болотіна, Т. Булавіна, Л. Бут, М. Згуровський, Я. Кічук, Л. Кобелянська, Т. Мельник, С. Сидоренко, С. Харченко, С. Юдіна); інтеграції гендерного підходу у вищу професійну та педагогічну освіту (М. Букач, О. Булатова, Т. Бучинська, Т. Голованова, Н. Горбунова, І. Іванова, О. Любарська, І. Мунтян, П. Терзі, О. Цокур); гендерної психології та педагогіки (Т. Говорун, Н. Грицяк, О. Кікінежді, В. Кравець, О. Луценко); гендерної соціалізації й гендерного виховання учнівської та студентської молоді (Ю. Бурцева, С. Вихор, Н. Єрофеева, Л. Зверева, О. Железняк, О. Каменська, О. Кізь, Л. Надолинська, А. Шевченко).

Натомість у системі професійної освіти педагогічних кадрів проблема формування і розвитку їхньої професійної компетентності з гендерного виховання учнів, а також підготовки до реалізації гендерного підходу в освітнє середовище сучасної школи до

сьогодні залишається теоретично недостатньо обґрунтованою, незважаючи на суттєвий доробок українських і зарубіжних науковців.

З огляду на це *метою* нашої статті є висвітлення провідних стратегій інтеграції гендерного підходу в сучасні загальноосвітні навчальні заклади.

Вивчення досвіду інтеграції гендерного підходу в національну систему вищої освіти показало, що це здійснюється згідно з двома стратегіями, умовно названими як „адміністративна” (директивна), що передбачає шлях зверху вниз (від адміністрації вищих навчальних закладів до викладачів) та „самодіяльна” (локальна), що передбачає шлях знизу вгору, тобто від викладачів до адміністрації. Так, під час реалізації адміністративної стратегії спостерігається підвищення зацікавленості гендерною проблематикою прогресивно мислячих директора, заступників директора з навчально-виховної роботи, завідувачів предметних кафедр, які, прагнучи того, щоб навчальний заклад відповідав світовому освітньому рівню й успішно інтегрував у світовий освітній простір, доручають комусь з викладачів розробити цикл спецкурсів з гендерної проблематики і розпочати їх апробацію на аудиторії учнів у вигляді інноваційної освітньої практики. При цьому, керуючись ідеєю, що в розвинених зарубіжних країнах гендерні дослідження давно й успішно інтегрували в їх національні системи освіти, адміністратори здійснюють безперервний контроль за ходом та результатами впровадження ідей гендерного підходу в зміст середньої загальної освіти, широко рекламуючи накопичений педагогічний досвід через різні системи комунікацій.

Так, якщо нині в більшості вітчизняних вищих навчальних закладів гендерні курси мають статус авторських спецкурсів, розроблених окремими викладачами-новаторами, будучи вже включеними в обов’язковий стандарт навчального плану (в цьому контексті було укладено базовий курс „Основи теорії гендера”, „Гендерна педагогіка” (автор В.Кравець) і „Гендерна психологія” (автори О.Кікінежди, Т.Говорун), програму «Гендерне виховання учнів» (автор О.С.Цокур, І.Іванова), які ухвалено й рекомендовано для впровадження в масову практику вищої педагогічної школи Міністерством освіти і науки України (2003 р.) (1)), то в середній школі досить рідко і здебільшого безсистемно вводяться гендерні інновації (С.Вихор, О.Железняк, А.Шевченко).

При цьому для забезпечення якісного викладання курсів з гендерної проблематики адміністрацією вищого навчального закладу було проведено відповідні навчально-методичні семінари та науково-практичну конференцію „Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи” для спеціалістів, орієнтованих на гендерну проблематику в галузі психології та педагогіки. Основними цілями цих заходів були: підвищення гендерної кваліфікації спеціалістів вищої школи; підготовка й апробація навчально-методичних матеріалів для проведення лекційних, семінарських та практичних занять; обмін передовим педагогічним досвідом щодо впровадження гендерних ідей у практику сучасного вищого педагогічного навчального закладу. Тому не випадково в програму семінарів було включено такі форми роботи слухачів: лекції провідних спеціалістів у галузі гендерної теорії; повідомлення викладачів, які мають досвід гендерної освіти у вищій та середній школі; круглий стіл з проблем роздільного за статтю навчання; психологічні тренінги; Інтернет-семінари.

Як наслідок, зусиллями активних членів гендерних студій було розроблено навчально-методичне забезпечення лекційних і практичних занять з гендерної психології і гендерної педагогіки з відповідними їм рекомендаціями для викладачів. Наприклад, знайшли висвітлення такі теми: „Що таке гендер?”, „Дослідження гендерних уявлень майбутніх учителів”, „Гендерний аспект взаємозв’язку біологічних та психологічних характеристик особистості”, „Сутність гендерної і сексуальної соціалізації”, „Роль батька й матері у вихованні дитини”, „Гендерні характеристики особистості”, „Сутність гендерної ідентичності”, „Гендерні стереотипи: віковий аспект”, „Дослідження гендерної ідентичності і гендерних стереотипів особистості”, „Соціально-психологічний аналіз гендерних ролей”, „Прикладні аспекти гендерної психології”, „Сексуальність: стереотипи і реальність”, „Сприйняття гомосексуальності”, „Дискримінація і сексизм”, „Гендерні дослідження в сучасній педагогіці і психології” та ін.

Навпаки, як небезпідставно зазначає І.Мунтян (2), у випадку реалізації самодіяльної стратегії інтеграції ідей гендерного підходу в освітню практику вищого навчального закладу, що спостерігається частіше, інноваційна пропозиція походить від окремого ініціативного викладача чи групи його колег, які розробляють авторські програми спеціалізованих гендерних курсів і відповідне навчально-методичне забезпечення, пропонуючи студентам взяти участь у роботі факультативу, спецкурсу чи гендерної студії. Шляхом залучення студентів до дослідження гендерних проблем починає складатися певне товариство однодумців. З метою формування в них стійкого пізнавального інтересу вони поступово залучаються до презентації авторських чи колективних гендерних проектів у вигляді повідомлень про результати проведених досліджень. Презентація висновків щодо виконання завдань курсових та дипломних робіт з гендерної тематики відбувається на наукових студентських конференціях і семінарах. У разі успішності подібного роду заходів щодо пропаганди гендерних ідей і збільшення масовості участі в них викладачів, аспірантів, магістрантів і студентів адміністратори вищих навчальних закладів, проникаючись цікавістю й усвідомлюючи значущість гендерного компонента вищої освіти майбутніх спеціалістів, починають підтримувати викладачів-новаторів у розповсюдженні гендерних знань.

Як ілюстрацію наведемо деякі дані про способи реалізації самодіяльної стратегії в реалізації ідей гендерного підходу в практику викладання курсу історії на прикладі науково-дослідницької та організаційно-педагогічної діяльності доцента кафедри історії Одеської національної академії харчових технологій Л.Смоляр. Так, займаючись проблематикою жіночого руху з 1984 р., вона захистила кандидатську дисертацію, опублікувала монографію „Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України другої половини ХІХ століття: сторінки історії”, на початку 90-х років стала головою Гендерного Бюро ПРООН та однією з організаторів проведення міжнародних конференцій „Жіночий рух в Україні: історія і сучасність” (1994 р.), „Жінки України: сучасний статут і перспективи” (1995 р.), „Жіночих наукових читань” (1997 р.), а також членом експертної групи Перших Парламентських Слухань щодо становища жінок в Україні та Гендерної Ради при Міністерстві у справах сім’ї та молоді. До того ж вона перша в м. Одесі розробила й упровадила в навчально-виховний процес вищої школи гендерно орієнтовані спецкурси: „Жінка в історії України”, „Жінка і політика”, „Гендерні стереотипи”. Понад десяти років Л.Смоляр, організовуючи щоквартальні методологічні та методичні семінари з удосконалення гендерних досліджень і викладання гендерних курсів, сприяла популяризації ідей гендерного підходу в плані його інтеграції в навчально-виховний процес вищого навчального закладу. Однак, заклавши потужну науково-дослідницьку та дидактичну основу для внесення гендерного компонента у зміст освіти студентів харчової академії, її інноваційний науково-педагогічний досвід через інерцію адміністрації цього ВНЗ не був підтверджений на відповідному рівні. Як наслідок, інтеграція гендерного підходу в умових Одеської харчової академії далі творчої ініціативи Л.Смоляр не була здійснена, дотепер відтворюючи її в межах авторської самодіяльної стратегії.

Характерним є й те, що незалежно від типу стратегії інтеграції гендерної проблематики у зміст навчально-виховного процесу конкретного вищого навчального закладу, з моменту накопичення певного досвіду у викладанні курсів гендерної тематики закономірно виникає потреба в їх інституалізації в межах окремих факультетів або всього навчального закладу. Остання здебільшого виявляється в глобальному чи локальному масштабі. Глобальна траєкторія в інституалізації гендерного підходу в рамках конкретного вищого навчального закладу орієнтована на інтенсивну взаємодію інноваторів з представниками різних структур як усередині його, так і за його межами.

У цьому зв’язку відзначимо, що саме по глобальній траєкторії інтеграції ідей гендерного підходу у викладання суспільних наук пішли організатори „Програми підготовки викладачів з гендерних досліджень”, яка була реалізована Харківським та Московським центрами гендерних досліджень. Зокрема, внаслідок роботи двотижневої навчальної сесії на базі Московської академії народного господарства при Уряді РФ у 2000 р. Силами слухачів, залучених до участі в Конкурсі навчальних програм з гендерної освіти, організованому за

підтримки Інституту „Відкрите товариство” в межах Жіночої мережної програми (Фонд Сороса), було розроблено авторські програми гендерно орієнтованих курсів, що мають адресне призначення для спеціальностей:

- філософія (Кукаренко Н.Н. „Історія філософії в гендерній перспективі”; Ладикіна Т.А. „Філософія фемінізму”);

- політологія (Борисова Н.В. „Гендерний підхід у вивченні політики”; Козлова Н.Н. „Жінка і політика”; Фофанова К.В. „Гендер і соціальна політика”);

- історія (Ахметова Г.Ф. „Башкирська жінка і сучасне місто: проблема соціокультурної адаптації”; Михальченко М.Л. „Основи гендерних досліджень”; Чикалова І.Р. „Введення в основи гендерних досліджень”);

- соціологія (Білоусова М.П. „Гендерні дослідження в соціології”; Бондаренко Л.Ю. „Соціологія гендера”; Досина Н.В. „Методологія і методика гендерних досліджень”; Луковицька Е.Г. „Гендерна соціологія”; Рибцова Л.Л. „Соціологія гендерних відносин”; Чешкова А.Ф. „Основи гендерної соціології”);

- економіка (Косигіна Л.В. „Гендерний вимір зайнятості і ринку праці”; Монахова Ю.А. „Жінки і праця: гендерні аспекти зайнятості”; Попкова Л.Н. „Індустріальна цивілізація в гендерному вимірі”);

- психологія (Кльоцина І.С. „Психологія гендерних відносин”; Ходирева Н.В. „Гендерні проблеми в психології”).

Акцентуємо на тому, що за підтримки канадсько-українського гендерного фонду Міністерство освіти і науки України у 2004 році оголосило конкурс на кращі авторські програми з гендерної тематики за різними напрямками.

На відміну від глобального масштабу в інтеграції ідей гендерного підходу в практику навчально-виховного процесу вищої школи, локальна траєкторія виявляється через інноваційну діяльність викладача, обмежену сферою його безпосередніх контактів зі студентами. Забезпечується ця лінія в основному авторитетом викладача та його яскравим захопленням гендерними ідеями. І коли гендерна проблематика надто потужно заявить про себе в змісті дипломних робіт студентів, у тематиці їх доповідей на студентських наукових конференціях, то, як правило, це стане приводом для усвідомлення членами адміністрації факультету та вищого навчального закладу необхідності інституалізацій гендерних курсів і спецкурсів. Причому з цього моменту локальна лінія із закономірністю замінюється глобальною, але в разі, якщо адміністрація ВНЗ усвідомить актуальність гендерної проблематики для формування нового типу особистості майбутнього спеціаліста.

Зазначимо, що саме така трансформація була зафіксована нами під час аналізу особливостей становлення і розвитку діяльності Центру гендерних студій Тернопільського національного педагогічного університету імені В.Гнатюка, мета якого полягала в підготовці педагогічних кадрів (методистів з виховної роботи, вихователів, учителів, психологів інтернатів та загальноосвітніх шкіл) до оволодіння основами гендерного виховання, що вибудовується на принципах егалітарності навчально-виховної роботи з підлітками. Так, Центр гендерних студій як науково-дослідницька лабораторія та культурно-просвітній підрозділ, що організований за підтримки Канадсько-Українського гендерного фонду й активного адміністративного керівництва ректорату педагогічного університету, очолюваного професором В.Кравцем, але за власною ініціативою доцента кафедри психології О.Кікінежди, яка стала надалі його директором, об'єднав у своєму складі науково-педагогічні кадри Інституту педагогіки і психології, виховного відділу та кафедри теорії літератури і порівняльного літературознавства ТНПУ ім. В.Гнатюка, а також Тернопільського обласного комунального інституту післядипломної педагогічної освіти, Центру адаптації для дітей-сиріт і Коропецької школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, що позбавлені батьківського піклування. При цьому Центр гендерних студій об'єднав і скоординував зусилля вчених, викладачів, аспірантів і студентів у межах гендерних досліджень, сконцентрував діяльність своїх шести студій навколо:

- розробки концептуальних основ організації педагогічного впливу на гендерний розвиток особистості і створення відповідного діагностичного інструментарію (адаптація

опитувачів на певне уявлення тінейджерів про гендерну самореалізацію чоловіка і жінки, розробка психодіагностики гендерних стереотипів та диференціації педагогічних вимог до хлопчиків і дівчаток з боку дорослих, уточнення критеріїв конвент-аналізу ілюстративного та навчального матеріалу шкільних підручників методами гендерної експертизи);

- оновлення змісту педагогічної освіти шляхом упровадження гендерної тематики в навчальні дисципліни і створення спецкурсів „Гендерна психологія” для магістрантів, „Психологія сімейного життя” та „Психологія статі: гендерний і психосексуальний розвиток людини” для бакалаврів і спеціалістів – практичних психологів та соціальних педагогів;

- підготовки студентів як майбутніх учителів до проведення навчально-виховної роботи з гендерної соціалізації дітей на принципах егалітарності, зумовлених етнокультурними традиціями, а також апробації програми Школи гендерної рівності;

- спрямування професійної діяльності викладацького складу педагогічного вищого навчального закладу на формування готовності студентів до роботи з гендерного виховання та соціалізації дітей на принципах автономності й інтеграції прийомів науково-педагогічної діяльності (активних та інтерактивних, діалогових, ігрових й індивідуальних методів), єдності дослідницької роботи та викладання, максимальної відкритості гендерних курсів слухачам, руйнування авторитарних моделей навчання у вищому навчальному закладі.

Як наслідок, у експериментальні школи ТНПУ ім. В.Гнатюка було:

- запроваджено ідеї гендерно чутливого виховання та формування гендерної культури дітей і молоді, в тому числі й депривованих, у практику національної школи;

- організовано й активізовано науково-дослідницьку роботу вчителів у проблемних групах, участь у конкурсах з гендерної тематики, створено гендерну бібліотеку та відеотеку;

- проведено низку семінарів і тренінгів різних категорій шкільних педагогів і психологів. Їх тематика охоплювала такі аспекти: „Гендерні установки навчально-виховного процесу”; „Формування гендерної культури в учнівської та депривованої молоді”; „Інноваційні технології у формуванні гендерної культури школярів”; „Сексизм як соціально-психологічна проблема”; „Основи сімейного щастя: гендерний підхід”; „Усвідомлення гендерних стереотипів та аналіз гендерних конфліктів”; „Вплив дитинства на засвоєння гендерних ролей”; „Особливості гендерної соціалізації підлітків в умовах позашкільного закладу”; „Пріоритетні напрями виховання в новому навчальному році: науково-методичний супровід”.

Суттєво, що ці семінари проводилися з метою впровадження в навчально-виховний процес сучасної середньої школи принципів гендерної рівності шляхом обговорення питань гендерної соціалізації підлітків, здорового способу життя, збереження репродуктивних прав дівчат-підлітків тощо. Цьому сприяли й дискусії під час конференцій, присвячених обговоренню таких питань: Яке майбутнє простежується в гендерних орієнтаціях сучасних юнаків та дівчат? Які очікування вчителів та батьків: патріархальні чи егалітарні? Чи можна подолати статеву сегрегацію школярів? Результатом дискусій було „Дерево гендерних очікувань”, що містило пропозиції їх учасників щодо підвищення ефективності навчально-виховного процесу сучасної школи з метою досягнення гендерної рівності.

Підкреслимо, що нині в середніх навчальних закладах України знайшла своє відображення саме локальна траєкторія в інтеграції гендерних досліджень в їх освітню практику. Але незважаючи на всі труднощі, з якими стикається розвиток гендерних досліджень, їх входження в систему національної середньої освіти неправомірно вважати фактом, що склався. Через це проведений нами упродовж 2000-2011 рр. педагогічний експеримент на базі середніх навчальних закладів м. Одеси (під науковим керівництвом професора О.С.Цокур) дозволив з’ясувати, що:

- сучасні гендерні дослідження пройняли собою, хоча й нерівномірно, всі галузі світової науки, через що гендерна проблематика в її найбільш широкій інтерпретації є значним міждисциплінарним полем, що охоплює соціально-економічний, демографічний, соціологічний, культурно-антропологічний, психологічний та інтелектуальний аспекти;

- розвиток гендерних досліджень і формування відповідної їм метатеорії відкривають нові перспективи в розвитку теорії пізнання та в Україні;

- розуміння сутності гендерних досліджень сприяє виявленню гуманітарної складової не тільки науки, але й вищої та середньої освіти, зумовлюючи адекватність розуміння проблем, пов'язаних з його гуманітаризацією, що передбачає виявлення особистісного сенсу та персональної значущості навчальних дисциплін для кожного з тих, хто навчається;

- завдяки гендерним знанням сучасна освіта в Україні могла б відкрити нові перспективи для усвідомлення кожним з тих, хто навчається, своїх потенційних можливостей і через це стати центром та рушійною силою розвитку їх особистості, її самовизначення стосовно ролі й місця в суспільному виробництві та житті;

- боротьба з існуючими, але застарілими поглядами на роль і місце жінки в суспільстві, з традиціями і забобонами, що викоринили себе, котрі орієнтують на її залежний стан, повинно стати головною метою гендерної освіти учнівської молоді, головне призначення якої полягає в повороті до цілісної картини світу і насамперед усього світу культури і світу людини;

- без кардинальних змін у дослідженні жіночої проблематики в бік пріоритету гендерного підходу неможливо створити життєздатну концепцію покращення стану жінки, а також сформуванню раціональну політику щодо їхньої гендерної рівності;

- серед навчальних дисциплін сучасного національного середнього навчального закладу провідні позиції повинні посісти гендерні спецкурси, в тому числі й присвячені різним проблемам соціокультурної трансформації українського суспільства, одним і з головних суб'єктів якого повинна стати жіноча особистість;

- подолання андроцентристських поглядів на світ буде сприяти впровадженню в навчально-виховний процес національних навчальних закладів проблематики гендерних досліджень, які стають інтегративною частиною наукових досліджень у нашій державі.

Провідною метою впровадження гендерних курсів в освітній процес середнього навчального закладу є розробка базової моделі гендерної освіти і виховання учнівської молоді через уведення гендерної проблематики в зміст середньої освіти, розробку програм спецкурсів і методичних рекомендацій з вивчення жіночих досліджень, підготовку навчальних і методичних посібників, читання лекцій з гендерної тематики для учнів рідного шкільного віку та їхніх батьків.

Підсумовуючи вищезазначене, ми дійшли висновку, що, з одного боку, існують сприятливі і ще багато в чому невикористані потенційні можливості для поширення сфери гендерної освіти в Україні в цілому і для успішної інтеграції гендерного підходу в підготовку учнів середніх навчальних закладів до життя у сучасному суспільстві, для чого вже визріли й об'єктивували себе певні передумови. Серед них насамперед слід виокремити конструктивність низки новаторських ініціатив учителів-новаторів, які своїм творчим внеском і практичною діяльністю сприяють неухильному поступовому впровадженню нової – гендерної складової навчально-виховного процесу середньої школи, а також здійсненню певних організаційно-методичних зрушень щодо формування й інституалізації соціального статусу гендерної освіти та виховання.

Перспектива подальших досліджень полягає в розробці дієвих технологій з гендерного виховання учнівської молоді.

1. Досвід упровадження проекту виховання гендерної культури молоді /Упор. В.Гурієвська. – Хорол, 2003.
2. Мунтян І.С. Щодо актуальності впровадження гендерного підходу в процес професійної підготовки студентів вищих педагогічних закладів освіти //Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: зб. наук. пр. – Одеса, 2004. – Вип.1-2.